

MARIAN BYBLUK

Wydział Pedagogiczny

Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy

Niektóre problemy współczesnej rodziny rosyjskiej w świetle literatury

Streszczenie: W artykule poruszone są istotne problemy współczesnej rodziny rosyjskiej, jej cechy specyficzne. Mimo, iż rodzina w Rosji jest jedną z najbardziej konserwatywnych instytucji społecznych, zmienia się ona również pod różnorodnym wpływem – demograficznym, społeczno-ekonomicznym, tzw. prywatyzacji życia oraz zachodzącej w kraju demokratyzacji społeczeństwa. Następuje powolna transformacja i modernizacja rodziny, wychodzącej z okresu sowieckiego, przekształcanie się rodziny paternalistycznej w egalitarną oraz intensywne zmiany ról wewnątrzrodzinnych. Obchody „roku rodziny” przyczyniły się zarówno do oceny kondycji rodziny rosyjskiej, ujawnienia wszelkich jej słabości, jak również do zintensyfikowania działań państwowych i społecznych na rzecz uzdrowienia instytucji rodziny.

Słowa kluczowe: Rodzina rosyjska, transformacja rodziny, zmiany ról w rodzinie, polityka rodzinna państwa, kontrakt małżeński, separacja, rozwód i ich skutki, przemoc w rodzinie, rozziw pokoleniowy w rodzinie, stosunki rodziny ze szkołą.

Wprowadzenie

Zmiany modelu rodziny rosyjskiej w przeszłości

Rok 1991 był dla Rosji „rokiem wielkiego przełomu”. Zakończyła się epoka sowiecka i rozpoczął się okres przejściowy. Rodzina rosyjska znalazła się w głębokim kryzysie: z jednej strony zmieniające się standardy życia wpłynęły na stosunki międzyosobowe, jednakże nie oznaczało to całkowitego odejścia od przeszłości. Ponadto doświadczenia rodziny sowieckiej, stereotypy stosunków w tym okresie między obiema płciami na długo określiły los rodziny okresu postsowieckiego.

W okresie sowieckim model rodzinnej socjalizacji był sprzeczny i istniał na styku egalitaryzmu i tradycjonalizmu. Rodzina tego okresu nazywana jest rodziną okresu przejściowego z charakterystyczną dlań „żeńską dominacją” i skonfliktowanym współdziałaniem ról małżeńskich.

Zapoczątkowana przez bolszewicki przewrót 1917 r. nowa ideologia, usunięcie religii z życia narodu, negowanie przeszłości, wszelkich tradycji narodowych, totalne zakwalifikowanie dotychczasowych pozytywnych stron do „przeżytków

przeszłości” nie mogły nie odegrać i odegrały swoją negatywną rolę. Jednym z widocznych skutków tej sytuacji jest fakt, że większość współczesnych rodzin rosyjskich wywodzi swój rodowód od roku 1917. Pojawił się nawet termin „przedrewolucyjny”, będący negatywnym synonimem pojęcia „zacofany”, który odnosi się do wszelkich przeżytków. Powstały zasadnicze różnice pokoleniowe. Od tego znamiennego roku naród rosyjski zmuszony był rozpocząć życie od nowa, a skutki tego stały się nadzwyczaj niekorzystne. Odbiło się to także na instytucji małżeństwa.

Z porównawczych badań socjologicznych odnoszących się do ostatnich lat okresu sowieckiego (1988–1989) wynika, że występowała wówczas względna zależność sytuacji demograficznej od takich społeczno-demograficznych parametrów rodziny, jak dochód, wykształcenie, skład rodziny, staż zamieszkania w mieście. Normą dzietności było dwoje dzieci. W ocenie rodziny przeważał wysoki stopień normatywności oraz roli zadaniowej, jako niezbędnych i pożądaných. Ten wyidealizowany obraz rodziny kłócił się z realnym doświadczeniem dzieci, które wskazywały na występowanie poważnych zakłóceń we współdziałaniu i stosunkach rodzinnych.

W ideologii rodzinnej widoczny był przejściowy charakter rodziny miejskiej. „Normalna” rodzina charakteryzowała się „spętaniem” tradycyjnych i egalitarnych form dominacji, z jednoczesnymi wymaganiami autonomii i pełnej i nierozdzielnej jedności małżonków. Przy czym dzieci okazały się bardziej „tradycyjne” niż rodzice.

Szczególnie wyodrębniła się grupa młodzieży z rodzin niepełnych. Ich poglądy na rodzinę cechowało akcentowanie „patriarchalności”, nieuznawanie norm autonomii w rodzinie, brak elastyczności i nielogiczny stosunek do życia rodzinnego. Takie podejście wyjaśniano idealizowaniem ojca z braku doświadczenia w tworzeniu adekwatnego modelu relacji między małżonkami. Dodajmy, że jednocześnie ta grupa młodzieży podzielała pogląd o potrzebie zachowania równości w rodzinie, wskazując na dwa wykluczające się nawzajem rodzaje rodzin – patriarchalną i egalitarną.

Ogólnie z badań tych wynikało, że rodzina jest jednym z najważniejszych celów życiowych, obowiązkową częścią strategii życiowych młodych ludzi. Jednakże wystąpiły i inne wątki, a przede wszystkim przedkładanie edukacji i „interesującej pracy” nad „orientację na rodzinę” i to zarówno przez chłopców jak i dziewczęta. Okazało się, że normy postępowania rodzinnego (w mieście) były uniwersalne: respondenci optowali za rodziną o dwóch równych dochodach, niezależnością od rodziców, ale korzystania z ich pomocy. Jednakże na poziomie relacji wewnątrzrodzinnej przyjmowano normy tradycyjne, będące w konflikcie z egalitarnym modelem życia rodzinnego (Antokolskaja, 2002).

Sytuacja społeczno-ekonomiczna w latach 90. XX wieku, po upadku komunizmu, a następnie przełomu wieków nie służyła poprawie sytuacji rosyjskich rodzin. Kraj nękały kryzysy gospodarcze, nie było możliwości prowadzenia przez państwo korzystnej polityki prorodzinnej. Typowa rodzina w Rosji w roku „wielkiego przełomu” to dwoje pracujących małżonków lub samotna matka pracująca,

żyjący głównie dzięki wynagrodzeniu uzyskiwanemu w instytucji państwowej. Do każdej rodziny można odnieść pojęcia – „biedna” i „bogata”. Pojawiły się rodziny, w których kobieta mogła nie pracować, ponieważ dochód męża gwarantował wysoki, jak na warunki Rosji, standard życia. Pojawili się bezrobotni. Zaczęły powstawać prywatne przedszkola i szkoły, niedostępne dla wszystkich. Szybko rosły ceny żywności i odzieży dziecięcej.

Właściwość rosyjskiej sytuacji w początkowych latach 90. polegała na tym, że w warunkach kryzysu weryfikacji podlegała strategia rodzinna, która dominowała w społeczeństwie, czyli strategia rodziny nuklearnej z pracującymi małżonkami, niewielką liczbą dzieci wychowywanych zarówno przez rodzinę jak i przez społeczeństwo, z egalitarnym systemem władzy, rzeczowymi kontaktami z krewnymi, z nastawieniem członków rodziny na kontakty z różnymi instytucjami społecznymi, z intensywnymi relacjami z przyjaciółmi.

Mimo, iż takiego typu rodzina stanowiła model podstawowy, wystąpiły jakościowe zmiany, które wpłynęły na codzienne życie ludzi oraz na ich rodzinne i zawodowe strategie. Jedną z nowych tendencji związana była z procesem „prywatyzacji” stylu życia, zainteresowanie ludzi dziedziną prywatną, inna – z nasilającym się podziałem męskiej i żeńskiej roli w rodzinie. Okazała się ona dramatyczna, ponieważ życiowa strategia kobiety rosyjskiej na przestrzeni kilku pokoleń sprowadzała się obowiązkowo do zajmowania się domem.

Badanie ujawniło uwarunkowania tradycyjnego konfliktu między obowiązkiem wobec rodziny a pracą zawodową. Zapoczątkowany został proces modernizacji rodziny, istnienia tradycyjnego podziału na zawody przeważnie męskie i przeważnie żeńskie, następowała zmiana stosunków władzy w niej, rosło znaczenie pracy i zawodu w życiu kobiet, rozwijał się dyskurs feministyczny. Jednakże widoczne były oznaki tego, że w Rosji następował powrót do tradycyjnego modelu rodziny. Wyjaśnienia tego zjawiska dopatrywano się w zmianie spowodowanej brakiem zaufania do państwa i sposobem, za pomocą którego stara się ono ułatwić adaptację rodziny do aktualnych warunków, w zagubieniu i apatii właściwych dla ludzi przeżywających „szok cywilizacyjny” przechodzenia do nowego ładu życia. Dodajmy, że późniejsze zmiany w modelu rodziny wskazują, iż to zdobyte wówczas doświadczenie nie zadecydowało o losie rodziny jako instytucji społecznej, a przede wszystkim o wynikach socjalizacji młodego pokolenia.

Po wyjściu z sowieckiego okresu socjologowie określili występowanie trzech typów rodzin – patriarchalnej (matriarchalnej) tradycyjnej rodziny, dzieciocentrycznej i małżeńskiej. W każdym z tych typów rodzin występował inny podział ról, władzy, odpowiedzialności, inna była rola rodzica, funkcje macierzyńskie i ojcowskie. Dane statystyczne wskazywały na sytuację kryzysową.

W ciągu pięciu lat przechodzenia na nowy ład społeczny (1989–1994) liczba rodzin z jednym dzieckiem wzrosła o 3% i wyniosła 54%, a z dwoma dziećmi zmalała o 2% (z 39 do 37%). Niekorzystne zmiany demograficzne narastały. W ciągu tylko dwóch lat (2005–2006) liczba ludności Rosji zmniejszyła się pra-

wie o 1,5 mln osób, w każdym z tych lat rozwiodła się ponad połowa małżeństw w porównaniu z zawartymi, założenie rodziny było koniecznością tylko dla 58% osób, tylko 47% Rosjan wierzyło w długotrwałość małżeństwa, a co trzecie dziecko rodziło się w rodzinach niepełnych (samotnej matki) (Szyleniewoj, 1997). Nic też dziwnego, że niemal na każdej stacji moskiewskiego metra przez wiele lat wisiał reklamowy plakat „*Miłość do Ojczyzny zaczyna się od miłości do rodziny*” i jeszcze inny, przedstawiający mocną rosyjską kobietę z trojgiem dzieci i podpisem „*Krajowi potrzebne są bohaterskie czyny*”. Tak na poziomie wizualnej agitacji wyrażała się troska rządu zaniepokojonego demograficznym spadkiem i dlatego wszelkimi sposobami wspierał rodzinę. Potrzebna jednak była w tym zakresie dalsza mobilizacja.

Rok 2008 ogłoszony został w Rosji „Rokiem rodziny”. Odbyły się tysiące przedsięwzięć na szczeblu miejscowym, regionalnym i centralnym, w tym także o charakterze naukowym, jak m.in. Międzynarodowy Kongres „*Rodzina rosyjska*”, zdalna konferencja (w Internecie) na temat „*Rodzina i rozwój polityki prorodzinnej, jako strategii społecznej stabilizacji w Federacji Rosyjskiej*”, uchwalone też zostało nowe święto narodowe „*Ogólnorosyjski dzień rodziny, miłości i wierności*”, a także ustanowiony został przez Prezydenta order „*Chwała Rodzicielstwu*” i jako społeczna nagroda – medal Narodowego Komitetu Społecznego „*Rodzina rosyjska*” – „*Rosyjscy opiekunowie rodziny i małżeństwa św. Piotr i Febroniusz*”. Rozpoczęła się publiczna debata na temat współczesnej rodziny rosyjskiej, jej struktury i zasad funkcjonowania. Jak w takich sytuacjach bywa, pojawiły się różne wezwania służące „*odrodzeniu tradycji*”, „*moralnego uzdrowienia*”, sięgania do „*zakazów*” itp. Jednocześnie naukowcy zwrócili uwagę na ważny problem: jak powinny układać się stosunki między rodziną a państwem, gdyż od charakteru tego współdziałania zależy ogólny trend rozwoju kraju. Już wiek temu Wasilij Rozanow, jeden z pierwszych filozofów Rosji, który „*problem rodziny*” wprowadził na poziom rodzimej filozofii, uważał, że każde państwo może uczynić trwałymi jedynie czyste i moralne rodziny. *Jeśli rodzina jest w rozkładzie lub znalazła się w niezdrowej sytuacji – pisał – państwo zawsze będzie niedomagać tysiącem nieokreślonych chorób*” (Rozanow, 2000, 52).

Powołując się na doświadczenia światowe rosyjscy psychologowie stwierdzili, że nasilenie paternalistycznych elementów polityki państwa, a w szczególności bezpośredniej ingerencji państwa w dziedzinę „*życia prywatnego*” może poważnie zahamować procesy modernizacyjne. Jednocześnie przyjęcie wyważonych socjalnych standardów pomocy rodzinie lub zagwarantowanie odpowiedniego wynagrodzenia pozwalającego utrzymać rodzinę gwarantuje niezbędny poziom egzystencji obywateli. W tym pierwszym przypadku rodzina pełni rolę „*utrzymanki*” wspieranej hojnością państwa. Przy czym wcale nie wygrywa tu rodzina, lecz biurokracja różnych resortów. W przypadku drugim rodzina nie tylko wzmacnia się sama, ale staje się zdolna do tworzenia pewnych podstaw społeczeństwa obywatelskiego lub nawet staje się jego główną częścią (Andriejewa, 2004).

Jeszcze dwadzieścia lat temu, w czasach sowieckich, rodzina traktowana była jako część składowa państwa, którego przedstawiciele mogli wprost ingerować w jej sprawy. Była to rzecz normalna. We współczesnej Rosji rodzina rozpatrywana jest przez jej obywateli jako instytucja, która znajduje się poza sferą ingerencji państwa i społeczeństwa, o czym świadczy powszechnie akceptowane określenie „Mój dom – moja twierdza”. Dopuszczalna jest ingerencja państwa lub społeczeństwa w życie prywatne tylko w sytuacji skrajnej, gdy komuś z członków rodziny grozi przemoc, gdy występuje bezprawie w rodzinie.

Rodzina rosyjska dziś

Portret współczesnej rosyjskiej rodziny powstał na podstawie opracowań statystycznych oraz wyników badań rosyjskich psychologów, socjologów i pedagogów. Nie jest to obraz spójny, różnice wynikają z uwzględniania zawodowego punktu widzenia, czasu opracowania raportów.

Z opracowań psychologów wynika, że można mówić o kilku ważnych cechach współczesnej rodziny rosyjskiej (Andriejewa, 2004; Warga, 2008).

- Utracono pojęcie sensu rodziny. Dawniej rodzina była potrzebna przede wszystkim po to, aby pojawiły się w niej i wychowały dzieci. Teraz w związku z przedłużeniem życia dzieci zdążają wyrosnąć, a rodzice wciąż są aktywni i energiczni. Mają przed sobą długie życie bez dzieci i często bez wnuków, ponieważ na ogół dzieci rodzą się później, wzrosła liczba bezdzietnych młodych par. Małżeństwo nie jest już najważniejsze. Teraz żona często zarabia więcej niż mąż, prowadzenie gospodarstwa domowego stało się prostsze, praktycznie nie ma spraw „męskich” i „żeńskich”. Pojawiły się rodziny bikarierowe. Rewolucja seksualna zdegradowała intymność i unikalność życia płciowego w małżeństwie. Podstawą małżeństwa stało się tzw. partnerstwo, już nie związek rodziców, nie związek żywiciela i strażniczki domowego ogniska. W ten sposób małżeństwo stało się bardziej nastawione na osobowość małżonków i jest mniej trwałe. Wielkie znaczenie zaczął mieć tzw. *psychologiczny kontrakt małżeński*, którego korzenie historyczne leżały u podstaw ekonomicznych społeczeństwa tradycyjnego. W warunkach reform ekonomicznych w Rosji powstała społeczna konieczność prawnej regulacji ekonomicznej sfery funkcjonowania rodziny. Kontrakt małżeński stał się realizacją danej potrzeby (wprowadzony został w Rosji Kodeksem Rodzinnym Rosyjskiej Federacji w 1995 r.). W istocie jest on warunkiem tzw. „inteligentnego” małżeństwa i zawierany jest na wypadek rozwodu, co również może sprzyjać amortyzacji traum psychologicznych przy zerwaniu stosunków, kształtowaniu świadomego stosunku do małżeństwa pozytywnie wpływającego na jego stabilizację. Kontrakt małżeński może być czynnikiem kształtowania poglądu na życie rodzinne, co może, z kolei, podnieść poczucie odpowiedzialności za przyszłość

małżeństwa. Jednakże, mimo iż idea ta wydaje się być postępową, praktyka kontraktu małżeńskiego nie upowszechniła się. Romantyczna podstawa współczesnego małżeństwa rosyjskiego nie przewiduje twardego pragmatyzmu zakładanego przy zawieraniu kontraktu małżeńskiego (Szyleniewoj, 1997).

- ❑ Wzrosła liczba rozwodów. Rozpadające się małżeństwa z niewyrośniętymi jeszcze dziećmi tworzą nowe rodziny, w których są dzieci z poprzednich małżeństw. Nie ma jednak ogólnie przyjętych zasad, jak żyć w takiej złożonej sytuacji, żeby nie szkodzić dzieciom, żeby mogły one utrzymywać kontakty z oboma swoimi rodzicami. W tzw. „binuklearnej” rodzinie wychowują się dzieci połączone w jedną złożoną grupę rodzinną. Jest to trudne, gdyż dorośli członkowie tej grupy nie pałają wzajemną sympatią.
- ❑ Wzrosła liczba przestępstw, których ofiarami były kobiety. Są to przestępstwa przemocy z powodu zazdrości i przemoc seksualna. W 1999 r. utraciło życie 15 tys. kobiet, zamordowanych przez własnych mężów, czyli zginęło tyle kobiet, ile zostało zabitych żołnierzy sowieckich w okresie 10 lat wojny w Afganistanie. Każdego dnia w Rosji w wyniku przemocy domowej giną 42 kobiety. Wśród wszystkich gwałtów w Rosji co szóstym przestępcą był mąż. Najczęściej świadkami przemocy są dzieci, zaś sąsiedzi i krewni nie ingerują w stosunki rodzinne. Brakuje ośrodków kryzysowych lub placówek interwencyjnych, w których można uzyskać pomoc. Dlatego kobiety, nad którymi znęcają się mężowie, nie mają wyjścia i chcąc ratować siebie i dzieci coraz częściej decydują się na czyn ostateczny – zabójstwo męża. W rezultacie takich sytuacji liczba kobiet w Rosji skazanych za zabójstwo mężów-gwałcieli rośnie. Problem przemocy rodzinnej w Rosji wynika stąd, że temat ten nie stał się przedmiotem dyskusji społecznej, że ofiary przemocy nie wierzą w możliwość realnej obrony ze strony państwa i pomocy dla osób pokrzywdzonych, że prawo jest niedoskonałe, a w kraju brakuje systemu ochrony społecznej przed przemocą.
- ❑ Zmieniły się technologie komunikacji. Książkę z jej tekstem drukowanym zastąpił telewizor i komputer z obrazem. Wraz z tym nastąpił rozróżnienie pokoleniowy. Często rodzice to ludzie książki, a dzieci – ludzie komputera. Jest to nie tylko różny sposób uzyskiwania informacji, ale też różne sposoby relacji i ostatecznie różne kultury. W takiej sytuacji rodzice często odczuwają utratę autorytetu, nie czują się, jako starsze doświadczony osoby, potrzebne dziecku. Nie oznacza to jednak, że nie ma zależności bytowej dzieci od rodziców. To rodzice raczej obsługują dziecko niż wychowują. Oczywiście, sytuacja ta nie jest korzystna ani dla rodziców, ani dla dzieci. Prowadzi ona do konfliktów i obniżenia jakości życia. Mimo to rodzice są jedynymi ludźmi, którzy mogą przyczynić się do nabycia przez dzieci życiowych kompetencji. Spełnianie takiej roli wymaga często pomocy psychologicznej.
- ❑ W społeczeństwie rosyjskim brakuje jednolitego poglądu na wychowanie dzieci. Nastąpił upadek pedagogiki ludowej z jej nastawieniem na obowiązek

pracy i moralne postępowanie. Nie pojawił się korzystny system wychowania, a występuje zjawisko nazywane *represyjną anarchią*, czyli mnogość nieuzasadnionych zakazów, brak konsekwentnych wymagań, niewłaściwe stosowanie systemu nagród i kar. Wszystko to doprowadziło do dezorientacji dzieci i rodziców. W związku z tym wzrósł poziom niepokoju rodzicielskiego. Szerzą się takie destrukcyjne sposoby obniżania niepokoju rodziców, jak nadopiekuńczość, infantylizacja, zbliżanie dystansu ze starszym dzieckiem.

- Skomplikowały się stosunki rodziny ze szkołą. Dawniej przeważała szkoła ogólnokształcąca lub profilowana. Obecnie powstało wiele różnych typów i rodzajów szkół różniących się programowo i według warunków nauki. Przed rodziną powstał problem wyboru szkoły dla dziecka. Nie ma ona możliwości określenia optymalnego wyboru, dlatego stawia się na wszechstronny rozwój dziecka i uczenia go wszystkiego – od gry w tenisa, jazdy konnej po naukę języka chińskiego. Prowadzi to do przemęczenia dziecka, poważnie ogranicza jego czas wolny i odpoczynek oraz powoduje zahamowania spowodowane brakiem sukcesu – choroby nerwicowe, które uniemożliwiają wszelkie działanie. Ani rodzina, ani szkoła nie wie, gdzie są ich strefy kompetencji i odpowiedzialności. Szkoła chce, żeby rodzina stała się jej filią. Lekcje zadawane są nie dziecku, a całej rodzinie, lub odwrotnie – szkoła chce, żeby rodzina ją zastąpiła, wzięła całkowitą odpowiedzialność za wychowanie. Nic dziwnego, że psychologowie dostrzegają w rodzinie fobie szkolne, utratę motywacji do nauki oraz urazy szkolne.
- Zmieniło się funkcjonowanie i symboliczne znaczenie pieniądza w społeczeństwie rosyjskim. Pieniądz stał się wartością realną, posiadł zdolność nabywania, którego wcześniej nie było. Jednocześnie okazało się, że nie ma żadnej kultury konsumpcji. Często konflikt polega na tym, że poziomy spożycia męża i żony są różne. Mąż np. zarabia określone pieniądze, ale nie ma czasu ich wydawać z myślą o podnoszeniu jakości życia rodziny. Żona ma czas na wydanie pieniędzy, ale nie ma psychologicznych możliwości. Podział ról w małżeństwie może też być odwrotny, kiedy jeden z członków rodziny żyje ponad stan. Można więc stwierdzić, że pieniądz stał się instrumentem wpływu w stosunkach rodzinnych. Oprócz dobrze znanych funkcji pieniądza – władzy, kontroli, kompensowania straty, odkupienia winy, można także zaliczyć i taki sposób, jak przejawianie miłości.

Na zmiany w rodzinie o charakterze demokratycznym zwrócili uwagę socjologowie, wskazując na wyróżniającą się cechę stosunków wewnątrzrodzinnych: ich krótkotrwałość i czasowość (Ajwazowa, 2008; Antonow, Mietkow, 1996). Współczesne małżeństwo uważane jest przez Rosjan jako „kontrakt czasowy”. Możliwość odstąpienia od tego kontraktu, związana z rozwodem, przyjmowana jest jako ogólne dobro i jako przejaw osobistej wolności. Przestała praktycznie obowiązywać norma „zachowania rodziny w imię pomyślności dzieci”. Według socjologów żadna inna instytucja życia obywateli w takim stopniu nie wyraża

wolności jednostki jak instytucja rozwodu. Widoczne jest więc, że interes jednostki, jej wolność i szczęście jest dla Rosjan bardziej znaczącą wartością niż sama w sobie wartość rodziny. Z powodu braku skutecznej rodzinnej polityki przygotowywania do życia rodzinnego w zachowaniu małżonków powstaje swoista gotowość do rozwodu już w początkowym okresie powstania rodziny. Instytucjonalną oznaką (zapowiedzią) rozwodu we współczesnej rodzinie rosyjskiej jest separacja małżonków. Rosyjska separacja posiada specyficzne właściwości. Rosyjscy małżonkowie, w związku z problemami mieszkalnymi i materialnymi, w większości wypadków zmuszeni są zamieszkiwać wspólnie. Przede wszystkim rosyjska separacja ma charakter społeczno-psychologiczny a nie terytorialny. Taki rodzaj separacji pogłębia napięte stosunki rodzinne, nasila się konfliktość i agresywność małżeńska, pogarsza zdrowie członków rodziny, zwłaszcza ludzi starszych i dzieci. Okres separacji związany z problemami o charakterze materialnym trwa o wiele dłużej niż każdy inny.

Z badań wynika, że najwyraźniej gotowość do rozwodu i brak odpowiedzialności za przyszłość małżeństwa występuje w rodzinach mających problemy i rodzinach konfliktowych. Z analizy przyczyn rozwodów wynika, że są to: alkoholizm małżonka (najczęstsza przyczyna rozwodu), zdrada, przemoc, niezgodność charakterów, stworzenie nowej rodziny. Są to przyczyny związane na ogół z chwiejną i niedojrzałą osobowością małżonków (lekkomyślne małżeństwo, złe nawyki, grubiaństwo, zdrada itp.), z warunkami życia rodziny (mieszkaniowymi, materialnymi itp.), niemożliwością kontynuowania wspólnego życia (choroby psychiczne, bezpłodność itp.) oraz z masowym alkoholizmem, kryzysem ekonomicznym, bezrobociem, poczuciem braku stabilizacji i depresjami jako charakterystycznymi cechami stanu społeczeństwa rosyjskiego. Mimo masowości rozwodów występuje sprzeczność między tym faktem i tym, że nie wypracowano w społeczeństwie rosyjskim społecznych norm i stereotypów współdziałania byłych małżonków w utrzymywaniu normalnych kontaktów i wychowaniu dzieci.

Przedmiotem analizy były dwa poglądy związane ze społecznym rezultatem i skutkami rozwodu. Zgodnie z pierwszym – rozwód to nie patologia stosunków rodzinnych i może on spełnić pozytywną rolę w wypadkach, gdy zapobiegnie destrukcyjnym procesom między dwiema osobami i sprzyja normalizacji samoocucia i samooceny byłych małżonków. W rodzinach konfliktowych najbardziej cierpią dzieci. Czują się w nich o wiele gorzej i trudniej znoszą stresowe sytuacje. Nieszczęśliwe małżeństwa negatywnie wpływają na życie emocjonalne członków rodziny, dlatego rozwód można uważać za korzystny dla takich małżeństw. Z drugiej strony patrząc, widać, że rozwód krzywdzi członków rodziny, społeczeństwo, psychologiczna trauma z tego powodu zajmuje drugie miejsce po utracie najbliższej osoby, traci na tym *image* rodziny i jej wartość społeczną. Rozwiedzeni małżonkowie czują się ludźmi drugiej kategorii, ale o wiele trudniej znoszą rozwód dzieci, które doświadczają głębokiego psychicznego dyskomfortu. U większości dzieci rozwód powoduje obniżenie samooceny. Warto zaznaczyć,

że w celu zapobiegania konfliktom rodzinnym, przemocy, rozwodom w wielu większych ośrodkach powstają instytucje mediacyjne, społeczno-psychologiczne ośrodki „Służba rodzinie” (Arons, 1995).

Inną cechą dzisiejszego rosyjskiego życia wewnątrzrodzinnego jest brak wyraźnego podporządkowania się płci. Przy czym nie ma ani bezspornego uznania autorytetu ojca, ani pełnej kontroli nad życiem rodziny ze strony matki. Nadal w większości rodzin główne obciążenie pracami domowymi przypada kobietom. Chociaż i w tym przypadku zauważa się wyraźne zmiany – stale rośnie liczba tych, którzy twierdzą, że prace domowe wykonuje się wspólnie. Współcześni badacze rosyjscy problemu żeńskiego wskazują na dyskusyjną konieczność kształtowania się oddzielnej „żeńskiej” polityki społecznej w celu eliminowania i likwidowania negatywnych zjawisk kryzysu społecznego i ekonomicznego wsparcia macierzyństwa, formowania żeńskiej zdolności konkurencyjnej na rynku pracy.

Wskutek zmiany roli kobiety, procesu emancypacji i feminizacji zmienia się także rola mężczyzny. Jednak mimo ważności problemu społecznej stratyfikacji płci brakuje kompleksowych badań „męskiej” tematyki w ramach instytucji rodziny. Konieczność takich badań wynika z dużej i wczesnej śmiertelności i masowej alkoholizacji męskiej części ludności Rosji. Fakt ten wskazuje na degradację narodu i destrukcję rodziny (Polenina, 2000).

O trwałości procesu demokratyzacji stosunków wewnątrzrodzinnych świadczą też inne parametry, jak stopień podporządkowania jednostki rodzinie lub stopień uczestniczenia w podejmowaniu decyzji. Wpłynął na to kryzys na rynku pracy i brak społeczno-ekonomicznej stabilizacji w ostatnich dziesięcioleciach, które wymusiły rezygnację z wyraźnego tradycyjnego podziału rodzinnych funkcji na korzyść innych, bardziej współczesnych i elastycznych reguł postępowania, zwłaszcza demokratycznej zasady zamienności wszystkich obowiązków rodzinnych.

Jednym z najważniejszych wskaźników demokratyzacji i modernizacji rodziny jest zrozumienie przez jej członków swoich funkcji obywatelskich lub społecznej odpowiedzialności rodziny. Przede wszystkim z punktu widzenia socjalizacji w rodzinie w duchu obywatelskości, a także z punktu widzenia gotowości rodziny do udziału w inicjatywach obywatelskich.

Zdaniem socjologów wciąż otwarty jest problem, czy państwo gotowe jest za pomocą polityki społecznej sprzyjać umacnianiu rodziny jako miejsca, gdzie w codziennym życiu dojrzewają ziarna demokracji.

Jedną z dróg prowadzących do „uzdrowienia rodziny rosyjskiej”, jej odrodzenia jest, jak się sądzi, powrót do sprawdzonych w życiu tradycji narodowych. Przedstawiciel Cerkwi Prawosławnej, protojerej D.Smirnow, stwierdził: „Jeżeli nie chcemy zniknąć, powinniśmy przede wszystkim pomyśleć o dzieciach. Główne zadanie każdego z nas, pedagoga, duchownego to odrodzenie rodziny. Do zadania tego powinniśmy odnosić się ponad wszystko, jako wypełnianie pierwszego przykazania Bożego, które Bóg przekazał człowiekowi jeszcze przed jego upadkiem: płodzić się, rozmnażać i napełniać daną nam ziemię.” (Smirnow, 2011, s. 37).

Pierwszym krokiem w poprawie tendencji w stosunkach wewnątrzrodzinnych jest powrót do oddzielnego szkolnego kształcenia. Jest ono dziś słabo praktykowane i uważane raczej za nienowoczesne. Zostało zlikwidowane w Rosji przez bolszewików po przewrocie październikowym pod hasłem walki o równouprawnienie płci. Okazuje się, że wspólna nauka chłopców i dziewcząt charakteryzuje się poważnymi brakami. Męska i żeńska psychika posiada istotne różnice, widoczne już w wieku szkolnym. Osobowość dziewcząt rozwija się wcześniej niż osobowość chłopców. Prowadzi to do różnych duchowych i osobowościowych negatywnych przejawów widocznych w społeczeństwie. Większość czasu przypadającego na dorastanie i rozwój emocjonalny uczniowie spędzają w szkole. Szybszy rozwój dziewcząt wysuwa je na pierwsze miejsce w znaczeniu moralnym, umożliwia dominację w środowisku szkolnym, w szczególności w nauce. Pewną rolę odgrywa również to, że obecnie w szkole dominują nauczycielki, co zbliża je z uczennicami. Sytuacja taka trwa wiele lat, często do zakończenia szkoły. W wyniku tego powstaje jednorodne otoczenie żeńskie – mama, babcia, niania, wychowawczynie, nauczycielka, rówieśniczki. Powstaje niezdrowe skrzywienie i kobiety zaczynają decydować o rozwoju dorastających mężczyzn. Na szczęście natura przewidziała wyjście z tej sytuacji. Chłopcy czując niezdrową przewagę opuszczają to środowisko, stają się nieposłuszni. Przebywają wyłącznie ze swymi przyjaciółmi (stąd młodzieżowe paczki) i w ten sposób wyrastają na normalnych mężczyzn. Jednakże niekiedy chłopcy ulegają otoczeniu żeńskiemu i częściowo przejmują żeński model zachowania. Starają się być pilnymi i wytrwałymi uczniami, cierpliwymi i ostrożnymi, czyli posiadać te cechy, które są właściwe w tym wieku dziewczętom. W latach późniejszych stają się słabymi moralnie mężczyznami, niezdolnymi do obrony własnej rodziny czy kraju, a także mają skłonności do stosunków nietradycyjnych.

Podsumowanie

Uogólniając tę sytuację, można powiedzieć, że od wczesnego dzieciństwa następuje zacieranie różnic między płciami, co szkodzi społeczeństwu. Z czasem zatracają się niektóre normy postępowania, rozmywają się role społeczne. Następują też zmiany w stosunkach między młodymi ludźmi gotowymi do założenia rodziny. Możliwość stosunków przedmażeńskich, stopniowe zanikanie takiego pojęcia jak cnota dziewczęca, rewolucje seksualne, kult ciała i zmiany w ubiorze z tym związane obniżyły rangę instytucji małżeństwa. Tradycyjne podejście do stworzenia rodziny zastępuje swobodne traktowanie związku kobiety i mężczyzny oparte na fascynacji lub namiętności. Dochodzi do uprawomocnienia tej sytuacji przez państwo, a dokładnie przez jego maszynę biurokratyczną. Kolejnym skutkiem podobnych zmian stało się to, że o wyborze towarzysza życia decyduje często wygląd zewnętrzny a nie charakter człowieka i jego świat wewnętrzny.

Wskutek tego istotnie wzrosła liczba nietrwałych rodzin. Rozpadają się również rodziny w pierwszym roku wspólnego życia, ponieważ zawierają związek zupełnie różni duchowo ludzie.

Ujemną stroną współczesnego podejścia do tworzenia rodziny jest to, że nieprzewidywany jest w tym procesie udział rodziców. Rodzice stali się już tylko obserwatorami, a instytucja małżeństwa pozbawiona została jednego z najważniejszych wydarzeń – rodzicielskiego błogosławieństwa. Znacząco wrosła liczba nastrojów protestu i postępowania wbrew rodzicom. Stąd liczne konflikty między teściami a synową, teściami a zięciem. Rodzice praktycznie przestali przygotowywać swoje dzieci do życia rodzinnego. Matki przestały uczyć córki gotowania i prowadzenia gospodarstwa domowego. Przygotowania do życia rodzinnego nie otrzymują również synowie. Dlatego często dwupokoleniowa rodzina nie potrafi żyć pod jednym dachem. Następuje albo rozkład niedawno stworzonej rodziny, albo usuwanie rodziców. Samotny rodzic, nie uzyskawszy pomocy od swych dzieci, często staje się ofiarą tej sytuacji. Nie przygotowując dzieci do samodzielnego życia, rodzice sami też nie są przygotowani, przede wszystkim moralnie. Dlatego założenie rodziny przez dzieci powoduje, że rodzice są zazdrośni, czują się pokrzywdzeni przez dzieci. Nie mają też pojęcia młodzi małżonkowie, jak należy wprowadzić do rodzinnego domu swojej żony/męża.

Niedookreślone są role w rodzinie męża i żony. Stopniowo przechodzi do przeszłości takie pojęcie jak „głowa rodziny”. W Rosji utracone zostały role społeczne. Nie pamięta się o swoich obowiązkach. Mężczyzna pozbawiony swego miejsca w rodzinie, wychodzi z domu. Wychowaniem dzieci zajmuje się najczęściej kobieta. W rezultacie występuje odchodzenie fizyczne mężczyzny z systemu edukacji szkolnej i moralne odchodzenie z rodziny. Cała ta sytuacja jest skutkiem utraty w XX wieku struktury rodziny, która reguluje wszystkie stosunki w rodzinie i porządkuje życie rodzinne.

Razem z tradycyjną strukturą rodziny do przeszłości odeszły również tradycje ludowe, święta, zwyczaje. Utrata więzi z przeszłością, oderwanie się od swych korzeni, nietrwałość rodziny są głównymi przyczynami tego, że wielu Rosjan łatwo emigruje, przyjmuje idee kosmopolityczne i ogłasza się „obywatelami świata”. Z kolei oddzielenie rodziny od religii stworzyło możliwość legalizowania takich ujemnych zjawisk, jak zdrady, rozwody, dokonywanie aborcji. Wszystkie te zjawiska występowały w ZSRR, a w ostatnich latach spotęgowały się.

Literatura cytowana

- Ajwazowa, S. (2008). *Rossijskaja siemja – kakaja ona siegodnia?* Moskwa: Institut Sociologii RAN.
- Andriejewa, T.W (2004). *Siemiejnaja psichologija*. Moskwa.
- Antokolskaja, M.W. (2002). *Siemiejnoje prawo*. Moskwa.

- Antonow, A.I., Miedkow, W.M. (1996). *Sociologija siemji*. Moskwa.
- Arons, K. (1995). *Razwod: krach ili nowaja żyżń*. Moskwa.
- Szynielewoj, Ł.T. (red.). (1997). *Feminologia i siemjewiedienije*. Moskwa.
- Polenina, S.W. (2000). *Prawa żenszczin w sistiemie praw człowieka: międunarodnyj i nacionalnyj aspekt*. Moskwa.
- Rozanow, W.W. (2000). *Apokalipsis naszego wriemieni*. Moskwa.
- Smirnow, D. (2011). *O priczinach krizisa i Rossijskaja semja na porogie trietjego tysiacziletija*. Źródło: www.youtube.com (16.04.2011).
- Warga, A.Ł. (2008). *Rossijskaja siemja w epochu pieriemien: socjalno-psichologiczeskaja dynamika. W Psycholog i obszczestwo: dialog o wzaimodiejstwii*. Moskwa.
- Zakirowa, W.M. (2002). *Wyżywjot li rossijskaja siemja w usłowijach gien-diernego konflikta*, *Elektronnyj żurnal, Polemika*, 14.
- Zdrawomysłowa, O.M., Arutiunian M.J. (1998). *Rossijskaja siemja na jewropiejskom fonie*. Moskwa: IS-EP RAN.

MODERN ISSUES OF RUSSIAN FAMILY

Summary: The article *Modern issues of Russian family* explores important issues of Russian family and its characteristics. Although a family in Russia is one of the most conservative social institutions, it also changes due to various factors: demographic, socio-economic, so called privatization of life and current democratization of the society. There is a slow process of transformation and modernization of a family emerging from the soviet period, a shift from a paternalistic family to an egalitarian one and an intensive change of internal family roles. The celebration of the Year of the Family contributed both to the assessment of the situation of a Russian family, the disclosure of its weaknesses, and to intensification of national and social actions for healing the family institution.

Key words: Russian family, family transformation, shift in the roles within the family, national family policy, marriage contract, separation, divorce and its consequences, family abuse, generation gap in a family, family – school relations.